

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

İSLÂM

ANSİKLOPEDİSİ

CILT 29

MEKTEB - MISIR MEVLEVİHÂNESİ

Ankara 2004

adiyla 474 (1081-82) tarihi okunmaktadır. Kitâbede mevcut bir kelimenin minareyle ilgili en erken ifadelerden biri olması İslâm mimarisini için önemlidir. İsnâ'da 1695 tarihli bir Osmanlı devri kervansarayı da yer almaktadır. Bu tip minarelerin bir diğer örneği ise Lukxor'da Eski Mısır Tapınağı'nın doğusundaki Pilon arkasında bulunan, XIX. yüzyıla ait Ebû'l-Haccâc Camii yanındaki iki minareden biridir. 469-474 (1077-1081-82) yıllarına tarihlenen ve kare tabanlı, silindirik gövdeli olan bu kerpiç tuğla minare ahşap desteklidir.

Mısır'daki önemli bir diğer merkez IX ve X. yüzyıllarda ticaret yolları kavşağında yer alan, Kahire'nin güneyinde ve Nil'in doğu kıyısındaki Küs şehridir. 476 (1083) tarihli Câmi'u'l-Amrî, Fâtîmî devri eseri olmasına rağmen 550 (1155) ve 575'te (1179) Eyyûbîler tarafından büyük ölçüde tamir edilmiş, daha sonra da Memlükler ve Osmanlılar tarafından elden geçirilmiştir. Caminin minaresi ve kible duvarı Fâtîmî döneminden olup diğer duvarlar daha geç tarihlidir. Fâtîmî Vezir Talâ'i b. Rûzzîk'in yaptırdığı ahşap minber girişi geometrik süslemelere sahiptir (Bierman, I, 354, 356, 365). 514-524 (1120-1130) yıllarına tarihlenen veya 568'de (1173) Mübârek b. Kâmil b. Mukalled b. Ali b. Nasr'in bu camiyi imarı sırasında inşa edilen Eyyûbî türbesi de Küs'ta bulunan önemli eserlerdendir.

Feyyûm'da Mescidü's-Şeyh Ali er-Rûbî ve Mescidü Kayıtbay Memlük devri eserleridir. el-Mescidü'l-Muallak ile Emîr Süleyman Mescidi ise Osmanlı dönemine aittir. Ayrıca Memlükler devrinde Kal'yûb'da Sîdî İbrâhim Camii, Fûve'de (Kefrûşşeyh) Nasreddin Camii, Ebû Tic'de (Asyut) Şeyh Fergal Camii, Osmanlılar devrinde Dimyat'ta Mescidü Bedrî, Rîdvânîye Zâviyesi ve Asyut'ta Mescidü'l-Mûcâhidîn mimari değer taşıyan yapılardır.

BİBLİYOGRAFYA :

- U. Monneret de Villard, *La necropoli musulmana di Aswan*, La Caire 1930; L. Golvin – D. Hill, *Islamic Architecture in North Africa*, London 1976, s. 73-90; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, New York 1978, I-II; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mîsr ve evliyâ'uhe's-sâlihûn*, Kahire 1981, I-V, tür.yer.; Kemâleddin Sâmih, *el-'Imâretü'l-İslâmiyye fi Mîsr*, Kahire 1983; Hüsnî M. Nüveysîr, *el-'Imâretü'l-İslâmiyye fi Mîsr*, Kahire, ts. (Mektebetü zehrâ'l-şark); J. Bloom, *Minaret: Symbol of Islam*, Oxford 1989, s. 125-144; a.mlf., "Five Fatimid Minarets in Upper Egypt", *Journal of the Society of Architectural Historians*, XLIII, Illinois 1984, s. 162-167; a.mlf., "The Introduction of the Muqarnas into Egypt", *Muqarnas*, V, Leiden

1988, s. 21-28; Mustafa Abdullah Şeyha, *el-Âsârû'l-İslâmiyye fi Mîsr*, Kahire 1992; A. Petersen, "Egypt (Excluding Cairo)", *Dictionary of Islamic Architecture*, London 1996, s. 79-81; I. A. Bierman, "Art and Architecture in the Medieval Period", *The Cambridge History of Egypt* (ed. C. F. Petry), Cambridge 1998, I, 339-374; A. Lézine – A. R. Abdul Tawwab, "Introduction à l'étude des maisons anciennes de Rosette", *Alsl.*, sy. 10 (1971), s. 149-205; S. Labib, "al-Iskandariyya", *EJ* (Ing.), IV, 132-137; J. – Cl. Garcin, "Küs", a.e., V, 514-515; Seyîd Muhammed es-Seyyid, "Feyyûm", *Dâ*, XII, 514-515; a.mlf., "İskenderîye", a.e., XXII, 576-579; Eymen Fuâd es-Seyyid, "İskenderîye", a.e., XXII, 574-576; G. T. Scanlon, "Islamic Egypt", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, New York 1997, II, 205-207.

A. ENGİN BEKSAC

MISIR ÇARŞISI

**İstanbul-Eminönü'nde
XVII. yüzyılın ikinci yarısında
Hâdice Turhan Vâlide Sultan
tarafından yaptırılan
Yenicami Külliyesi'ne ait arasta
(bk. YENİCAMİ KÜLLİYESİ).**

MISIR MEVLEVİHÂNESİ

**Kahire'de
XVI. yüzyılın sonunda kurulan
Mevlevî âsitânesi.**

Kahire Mevlevîhânesi olarak da anılan yapı, Osmanlı idare merkezinin yer aldığı Kahire Kale'si'nin ayaklında daha çok Türkler'in oturduğu tarihî Hilmiye semtinde Şâriüssüyûfiye'nin başlangıcında bulunmaktadır. Osmanlı döneminde Emîr Sungur es-Sâ'dî Külliyesi ile Yesbek Min Mehdi ve Akberdî saraylarının kalıntıları üzerine yaptırılan mevlevîhâne, tarikatın ihtiyaçlarına uygun olarak büyüp zaman içinde şekillenerek XIV-XV. yüzyıldan kalan bu Memlük eserleriyle iç içe yapılmış ve sokaktan göz alıcı bir Memlük öncephesiyle gizlenmiştir. 3850 m²lik bir alanı kaplayan mevlevîhâne müstakil iki katlı semâhâne - türbe, minare, şeyh / harem dairesiyle iki ayrı bahçeli avlu etrafında düzenlenmiş dede hücreleri, mescid, meydân-ı şerif, somâthâne, matbah-ı şerif, çilekeş odası, helâlar, selâmlık ve büyük bir mihrân evinden müteşekkîl olup aynı zamanda menzil vazifesi ifade eden tam teşekkülü bir âsitâne özelliğine sahiptir. Genellikle İstanbul'dan ya da Anadolu'dan Hicaz'a giden dervişler Kahire'ye uğramadan geri dönmedikleri için Mısır Mevlevîhânesi devamlı misafir ağırlayan bir kuruluş olarak hizmet vermiştir.

Mevlevîhânenin tesis tarihi tam olarak bilinmemektedir. Mevlevî kaynaklarına göre, Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethinden birkaç yıl önce bazı derвиşleriyle birlikte Mısır'a uğrayan Divane Mehmed Çelebi, o sırada hapiste bulunan İbrâhim Gûlşenîyi ziyaret ederek onu hâpisten kurtarıp Kahire'de bir süre kaldığı sırada mevlevîhâneyi kurmuş, dönerken Sâfi Ahmed Dede'yi halife olarak bırakmıştır. Ayrıca Abdülvehhâb es-Sâbûnî'nin 947'de (1540) Kahire Mevlevîhânesi'nde ikamet ettiğini ve tekkenin kütüphanesinde bulunan *Menâkıbü'l-ârifîn*'in muhtasarı *Sevâkîbü'l-Menâkıb* adlı Farsça eseri burada yazdığını belirtmesi dergâhın bu tarihten önce açıldığını göstermektedir. Yemen Valisi Yûsuf Sinan Paşa'nın 17 Safer 1016'da (13 Haziran 1607) burada bir vakf kurduğu bilinmektedir. Vakfiyede mevlevîhânenin gelirleri, bugünkü arsanın sınırları ve XVII. yüzyıl başında mevlevîhânedede elliye ulaşan görevli sayısı ile maaşları belirtilmektedir. Bu görevliler, Mevlevî dedeleriyle mescidin imam ve müezzininin dışında otuz kişilik bir semâ grubu, birer mesnevîhan, duahan ve hânenede ile üçü neyzen, biri kanunu, biri tanburı olmak üzere sâzenderlerden meydana geliyordu. Ayrıca mevlevîhâne civarında bir sarayı olan Defterdar Emîr Hasan, 1037'de (1627) on beş derвиş hâfız tarafından Kur'an okumak üzere bir vakf kurmuş, daha sonraları bunu bazı yeni vakıfların tesisi izlemiştir (bk. Fanfoni, *EJOS*, IV [2001], s. 17).

Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl sonlarına doğru ziyaret ettiği mevlevîhânenin kat kat hücreleri ve semâhânesiyle büyük bir âsitâne olduğunu söyler. Ancak XIX. yüzyıla kadar mevlevîhânenin mimari durumunun nasıl olduğu ve ne şekilde kullanıldığı yeterince bilinmemektedir. Son kazılardan çıkan neticelere göre medreseyi türbeye bağlayan ana eyvanla önünde bulunan ve bugünkü semâhânenin altında kalan orta avlunun ibadet ve semâ, avlu etrafında dizilmiş hücrelerin ise dervîşlerin ikametgâhi olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Abdurrahman Fehmi'ye göre mevcut semâhânenin inşası, dervîşler ribât ve Akberdî Sarayı kısmında ikamet ettikleri zaman 1225'te (1810) gerçekleşmiş. Ancak tezyinatından ve bazı kitâbelerden anlaşıldığı kadariyla buranın XIX. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı ve Said Paşa'nın inşa ve tamirleriyle bugünkü halini aldığı söylenebilir. Semâhânenin kubbe göbeğinin kitâbesi 1274 (1857), sütunların üz-

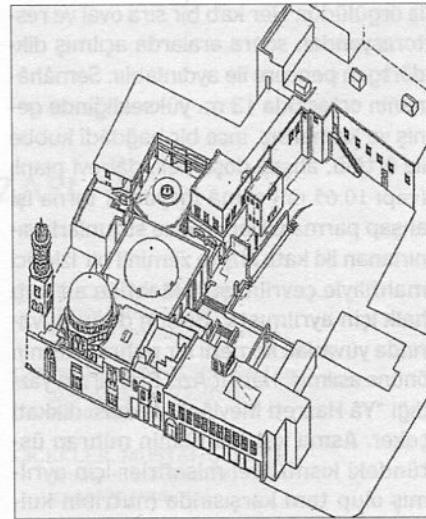
rindeki kitâbesi ise 1282 (1865) tarihlidir. Ancak daha sonra da eyvandan mutrip balkonuna ilâve edilen merdiven gibi bazı müdahalelerin yapıldığı görülmektedir. Buna göre Melevîler dergâhı terketmeden önce semâhâne ve müştemilât birkaç defa daha tamir görmüştür.

XIX. yüzyıl sonundan XX. yüzyıl başına kadar semâ cuma namazından sonra içra ediliyor ve toplumun seçkin tabakasından gelen hanımlarla yabancı ziyaretçiler de seyirci olarak iştirak edebiliyordu. 1903'te melevîhâne Divânü'l-evkâf'a bağlanıp şeyhin tayini ve tekkenin vakıfları buradan yönetilmeye başlandı. 1916'da hükümet Melevîler'in faaliyetlerine engel olmak istediğiinden sıkıntılı günler yaşandı. Ancak mihrâbin önündeki 1341 (1922) tarihli Azîz er-Rifâî imzalı "Yâ Hazreti Mevlânâ" levhasından bu yıllarda melevîhânenin belirli bir destek görmüş olabileceği düşünülebilir. Zira meşhur Türk hattatı Aziz Efendi o yıl Kral I. Fuâd'ın davetiyle Kahire'ye gelerek kendisi için bir mushaf yazmış ve onun israrı üzerine buraya yerleşip hat sanatının gelişmesine hizmet etmiştir.

1925'ten sonra Türkiye'de tekkeлерin kapatılması üzerine Misir Melevîhânesi, Halep Melevîhânesi'nde yeni kurulan çelebi makamından yönetilmiş, hükümet ve Kahireli aydınlar bu faaliyetleri himaye devam etmiştir. 1928'de el-Ehrâm gazetesinde semâ hakkında yazılmış bir yazıyla yayımlanan resimlerden ve 1932'de burada toplanan Arap Müziği Kongresi sırasında kaydedilen Melevî müsikisinden o tarihlerde melevîhânenin hâlâ faal olduğu anlaşılmaktadır. Fakat 1946'da

melevîhâne Cem'iyye Kâhirîyye'ye tahsis edilince huzurevi ve fakirler için bir dispanser haline getirilmiştir. Bu dönemde yaşılırlarla birlikte birkaç dervîş de burada kalmıştır. Aralık 1954'te Evkaf Bakanlığı Misir'daki diğer tekkeler gibi melevîhâneye de el koyunca gelirleri kesilen dervîşler buradan ayrılmıştır. Bakımsız kalan melevîhânedede İtalyan Dışişleri Bakanlığı, Misir Eski Eserler Komisyonu ve Roma Üniversitesi'nin iş birliğiyle ve Guiseppe Fanfoni'nin nezareti altında 1984'ten beri geniş çaplı bir onarım gerçekleştirilmişdir. Bugün melevîhâne Misirli öğrenciler için bir restorasyon ve arkeoloji okulu olarak kulianılmaktadır. Melevîhâne kaptıldıktan elli yıl sonra 1998'de Türkiye'den gelen bir heyetle, semâhânedede bir melevî semâ mukabelesi icra edilmiştir.

Mevlevîhâne iki avlu etrafında düzenlenmiştir. Türbe, semâhâne ve şeyh dairesine geçiş sağlayan kapı yapının kuzeybatı köşesindedir. Kapının solunda minare, sağında türbe yer almaktır. İçeride doğuya doğru uzanan koridorun güneyinde semâhâne bulunmaktadır. Semâhânenin doğusunda kareye yakın küçük bir avlu vardır. Bu avlunun kuzey ve doğu yönünde "L" şeklinde sıralanmış, ölü ahşap revaklı, iki katlı on sekiz dervîş hücresi mevcuttur. Revaklar alta taç sütunlu, üstte ahşap direklidir. Avlunun güneyinde fevkânî olarak düzenlenmiş büyük bir toplantı odası görülür. Bu mekânın altına abdest muslukları yerleştirilmiş olup batı yönünde iki kemer açlığı ile dışa açılmaktadır. Avlu ortasında daire şeklinde büyük bir havuz mevcut olup avlunun iki yanında üst katlara bağlantıyi sağlayan

Misir Melevihanesi'nin izometrik planı

merdivenler yer almaktadır. Güneydeki büyük avlunun kuzey kanadında idarî odalar, mutfak, kiler, yemekhane, mescid, temizlik bölümleri ve toplantı odaları bulunmaktadır. Doğu'da dergâhın müştemilâti, batıda sokağa cepheli misafirhâne yer alır. Avlunun güneyinde ise Yeşbek Min Mehdi'nin sarayının kalıntıları görüllür.

Kare planlı olan türbenin üzeri alta sekizgen, üstte silindir biçiminde iki kasnakla yükseltilmiş sıvri bir kubbe ile örtülüdür. Sekizgen kasnağın her cephesinde birer sıvri kemerli pencere açılmış, silindirik kasnak bir dizi pencere görünenümlü dekoratif nişle süslenmiştir. Kubbe eteğinde ise bir yazı kuşağı mevcuttur. Türbede Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin kardeşi Şeyh Hasan Sadaka yatmaktadır olup bitişikteki eyvanla bunun yanında meşâyihe ait sikkeli sandukalar bulunmaktadır.

Yine kare kaide üzerinde yükselen minaredede kare gövdemin cephelerinde alta ikişer, üstte birer pencere görünenümlü niş vardır. Üstteki nişlerin içine birer mazgal pencere açılmıştır. Şerefeden itibaren sekizgen gövdeli olan minarenin şrefesi sekizgene uygun biçimdedir. Petek kısmında her cephe alta dilimli kemerlerle, üstte mukarnaslarla süslenmiştir. En üstte dilimli bir külâhla tamamlanan minarenin alemi Melevî sikkesi şeklindedir.

Kare planlı (15×15 m.) semâhânenin duvarları kesme taştan olup kısmen tuğ-

Misir Melevihanesi'nin ön ve yan cephesi

la örgülüdür. Her katı bir sıra oval ve restorasyondan sonra aralarda açılmış dikdörtgen pencere ile aydınlatılır. Semâhânenin ortasında 13 m. yüksekliğinde geniş ve kasnaksız, ince bir bağıdâdî kubbe ile örtülü, ahşap döşemeli, dâirevî planlı (çapı 10,65 m.) semâ meydanı, torna işi ahşap parmaklıklar ve ince sütunlarla sınırlanan iki katlı ahşap zeminli bir izleyici mahfiliyle çevrilmiştir. Mahfilin alt katı halk için ayrılmıştır. Bunun doğu duvarında yuvarlak kemerli bir mihrap nişinin önüne asılmış, Hattat Aziz Efendi'nin yazdığı "Yâ Hazreti Mevlânâ" levhası dikkati çeker. Asma kat mahfilinin mihrap üstündeki kısmı özel misafirler için ayrılmış olup tam karşısında mutribin kullandığı çıkma balkon bulunur. Asma kat takı mahfilin kafesi güney kısmı kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır. Semâ meydanını sınırlayan on iki sütun, üstte birbirlerine "C" ve "S" kıvrımlarıyla bağlanan zarif Bursa kemerleriyle kubbeyi taşımaktadır. Kemer aralarında çiçekle çevrili bir madalyonun içinde on iki imamın isimleri yazılıdır. İmam Muhammed el-Bâkir'in adının yanında 1282 (1865) tarihî ve ressam Muhammed Kâsim Tebrîzî'nin imzası okunmaktadır. Kubbe eteğinin alt kuşağında bir sıra koyu zeminli, on sekiz kartuş içinde ta'likle yazılmış "Bismillâh" ve "Yâ Hazreti Mevlânâ" ile "semâ-i Mevlevî" redifli dokuz Türkçe beşitten oluşan bir methiye yer alır. Bu yazı kuşağının üstünde kubbe eteğini çevrelen bir sıra zincirekten sonra çepçevedre dolaşan geniş kuşaklı bir manzara resmiyle çeşitli bitkilerden oluşan serbest bir kompozisyon vardır. Burada ayrıca merkezden muhite doğru yayılan güneş ışınları-

ni sembolize eden bir çeşit şemse kuşak bulunur. Bunun ortasında iç içe iki halka halinde kubbe göbeğinin merkezine yerleştirilmiş, celî sülüs hattıyla iki âyet yer almaktadır.

Kahire Mevlevîhânesi'ndeki semâhâne olgun dâirevî planıyla, çeşitli unsurların nisbetli ve zarif âhengiyle, süslemeleriyle birlikte semâ mukabelesi için inşa edilmiş en güzel ve en uygun örneklerden biridir. Bursa ve Kütahya mevlevîhâneleri- nin semâhâneleri de plan ve tezyinat bakımından buna benzermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yûsuf Sinan Paşa'nın 17 Safer 1016 (15 Şubat 1607) Tarihi Vakfiyesi, Kahire Vizâretü'l-evkâf, Vakf, nr. 3301; Makrizî, *el-Hîtat*, II, 397; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 31, 419; Sâkib Dede, *Sefîne*, I, 15; Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye*, Millet Ktp., Ali Emîri, nr. 756, vr. 318-319; F. M. Hessemer, *Arabische und olt-italienische Bau-Verzierungen*, Paris 1843, I, 39; H. de Vaujany, *Le Caire et ses environs*, Paris 1883, s. 317-319; Ali Paşa Mübârek, *el-Hîtatü't-Tevfîkîyye*, Kahire 1969, II, 160; VI, 17-19; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 61-64, 132-133; Max van Berchem, *Matériaux pour un corpus inscriptorum Arabicarum*, Le Caire 1903, I, 733-736; E. W. Lane, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians: 1833-1835*, London 1914, s. 168; G. Wiet, *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, Le Caire (1931-), XIV, 98-99, 162; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture in Egypt*, Oxford 1959, II, 267-269; F. de Jong, *Turuq and Turuq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt*, Leiden 1978, s. 170; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1982, s. 109-110, 324; G. Fanoni, "Restauri del complesso architettonico dei Dervisci Mewlewi al Cairo", *Architettura nei Paesi Islamicci, IIa Mostra internazionale di architettura, Biennale di Venezia*, Venezia 1982, s. 258-259; a.mlf., *Il restauro della Sama'khana dei Dervisci Melewi*, Cairo 1988; a.mlf., "The Italian-Egyptian Res-

toration Center's Work in the Mevlevi Complex in Cairo", *The Restoration and Conservation of Islamic Monuments in Egypt* (ed. J. L. Bacharach), Cairo 1995, s. 59-75; a.mlf., "Il complesso architettonico dei Dervisci Mewlewi in Cairo", *Art and Archaeology Research Papers*, sy. 29, London 1982, s. 1-12; a.mlf., "Il complesso architettonico dei Dervisci Melewi in Cairo", *RSO*, LII (1983), s. 77-92; a.mlf., "An Underlying Geometrical Design of the Mawlawi Sama'-hâna in Cairo", *Alsl.*, XXIV (1988), s. 207-232, plan IX-XI; a.mlf., "The Foundation and Organization of the Cairo Mawlawiyâ", *Quaderii di Studi Arabi*, sy. 17, Venezia 1999, s. 105-122; a.mlf., "Historical and Architectural Aspects of the Cairo Mawlawiyâ", *EJOS: Electronic Journal of Oriental Studies* (www2.let.uu.nl/solis/anpt/EJOS-1.html), IV (2001), s. 1-35; a.mlf. - C. M. Burri, "Notes on the Restoration of the Small Theatre of the Dancing Dervishes at Share Helmeia in Cairo", *Art and Archaeology Research Papers*, sy. 14 (1978), s. 62-65; a.mlf.ler, "The Mawlawiyâ and the Madrasa of Sunqur Sa'dî with the Mausoleum of Hasan Sadaqa", a.e., sy. 16 (1980), s. 62-65; Hasan Özönder, "Mevlevîliğin Misir'daki Temsilciliği: Kahire Mevlevîhânesi", *II. Millîlerarası Mevlânâ Kongresi 3-5 Mayıs 1990 Tebliğîler*, Konya 1991, s. 175-194; D. Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo, an Introduction*, Cairo 1989, s. 107-108; a.mlf., *Institutions and Foundations in Ottoman Egypt in the 16th and 17th Centuries*, Leiden 1994; Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul 2003, s. 221-224; Abdurrahman Fehmî, "Beyne edebî'l-makâme ve fennî'l-'imâre fi'l-Medreseti's-Sâdiyye (Kubbetü Hasan Sadaka)", *Medisetü'l-Mecmâ'a'l-îlimî el-Mîşri*, LII, Kahire 1970-71, s. 39-64, figür 1-24; J. Dickie (Yaquib Zaki), "The Mawlawî Dervishery in Cairo", *Art and Archaeology Research Papers*, sy. 15 (1979), s. 9-15; T. Battain, "Architettura e misticismo sufi: la Tekke Mawlawî del Cairo", *Islam Storia e Civiltà*, IV/12, Tripoli 1985, s. 165-173; G. Canova, "Iscrizioni e documenti relativi alla takiyya dei Dervisci Melewi del Cairo", *Quaderii di Studi Arabi*, sy. 17 (1999), s. 123-146.

